
Architektura čili krasostavitelství

Kontinuita palladianismu a vitruvianismu

u nás v první polovině 19. století

Ivan Muchka

Cíl tohoto příspěvku je velice skromný a bylo by jej možno označit za metodické poznámky k otázce ideálu v architektuře. Příspěvek se přitom vůbec nedotkne např. problematiky urbanismu, kde je pojem ideálu a utopie jedním z klíčových.¹⁾ Dále se úmyslně vyhýbám oblasti, kterou kdysi uvedla zásadní práce Pontenova a která byla v poslední době zhodnocena např. velkou norimberskou výstavou Der Traum vom Raum, věnovanou především tzv. malované architektuře, utopickým, nerealizovatelným architektonickým návrhům apod.²⁾ Jinou, relativně samostatnou oblast výzkumu tvoří otázky zkoumání ideálu v architektuře v kontextu obecné teorie umění a estetiky, z nichž kategorií pro výzkum architektury 19. století nesmírně důležitou je otázka "imitatio", napodobení antiky.³⁾ Konečně se tento příspěvek nezabývá ani velmi atraktivním fenoménem snových zámků bavorského krále Ludwiga II., ačkoliv právě v poslední době se ke studiím o notoricky známých objektech - Neuschwanstein, Herrenchiemsee a Linderhof - přiřadila práce o nerealizovaném Falkensteinu, představujícím patrně vůbec nejvíce "snovou" variantu této skupiny.⁴⁾ Po tomto výčtu badatelských deziderat již stručně naznačím dvě metodické cesty, které podle mého názoru také vedou k odpovědím na nebo výpovědím o otázkách, kterými se tato konference zabývá.

První cestou je soustředění pozornosti zejména na analýzu těch staveb, jejichž vznik nebyl vázán na existenci starších struktur, tedy na novostavby - objekty vzniklé "na zeleném drnu". Je jich samozřejmě mnohem méně než ostatních architektonických památek a hypotéza, že dobový ideál je třeba zkoumat právě na budovách vzniklých nikoli postupným vývojem, transformacemi a úpravami, ale naráz, z vůle jednoho stavebníka, není myslím nijak omračující, ale ani nelogická; v oblasti feudálních sídel, zámků, kterými se zabývám, jsou však tyto novostavby spíše výjimkou potvrzující pravidlo.

Druhá cesta spočívá ve snaze vyčíst ideál architektury z dobových teoretických prací, architektonických traktátů, které bývají často okrašlovány epitety jako "akademie severu" apod. a jejichž význam pro

formování architektonických idejí a ideálů ani nelze dost docenit. Počet těchto traktátů, který jde v období novověku do stovek, není v námi sledovaném období a na našem území nijak převratný; spíše by bylo možné říci, že je jich velice málo a naše vědomosti o nich skoupé.

Nejprve tedy k otázce zámeckých novostaveb. Krátce před rokem 1800 navrhl drážďanský architekt Christian Friedrich Schuricht chotkovské letní sídlo Kačinu u Nových Dvorů (okr. Kutná Hora); od roku 1807 práci vedl Josef Philip Jöndl, o kterém budeme ještě hovořit v souvislosti s jeho teoretickými pracemi. Nejmarkantnějším rysem Kačiny je bezesporu její dispozice, rafinovaně propojující vlastní obytnou budovu čtvrtkruhovými kolonádami s pavilónem knihovny vlevo a pavilónem kaple a divadla vpravo (při pohledu na průčelí zámku). Zatímco u některých stavebních detailů se autorce dosud jediné monografie o Kačině, Libuši Mackové, podařilo nalézt přesné vzory v dobové předlohové literatuře,⁵⁾ u základního dispozičního schématu bylo zatím poukazováno pouze na určité všeobecné podobnosti s Palladiem a evropským pallačianismem.⁶⁾ Kačina má však poměrně velmi přesnou předlohu pro své schéma, kterou je, resp. vzhledem k svému dnešnímu stavu zachování spíše byl, anglický zámek Stoke Bruerne Park z let 1629-35, autorsky spojovaný s osobou Inigo Jonese.⁷⁾ Shoda dispozičního řešení sahá až k takovým detailům, jakým je právě funkční určení obou čelních pavilónů - levého pro knihovnu a pravého pro kapli. Vysvětlení tohoto tak vzdáleného zdroje inspirace je celkem nasnadě, protože anglický zámek, respektive vyobrazení jeho nárysu a půdorysu s označením funkce jednotlivých prostor, byl zahrnut do enormně známého a vlivného díla Colena Campbella, Vitruvius Britannicus, které vyšlo v letech 1715-25. Je ostatně známo, že Schuricht byl v letech 1775-6 v Anglii; co se týče Inigo Jonese a jeho zprostředkovatelského díla pro pallačianismus na britských ostrovech, je dobře známa existence velké sbírky Palladiových kreseb, které vlastnil.⁸⁾

Stejně zajímavé jako poznat vzor, kterým se Schuricht nepochybně inspiroval, by bylo ovšem také vědět, proč jej použil. Antický ideál, zprostředkovaný Palladiem a jeho anglickým následovníkem, mohl vyhovovat zejména pro své pozoruhodné rozvinutí hlavního průčelí, připomínající, resp. upomínající ještě svou reprezentativností na barokní řešení; je ovšem také třeba uvažovat o vůdčí roli, kterou začala Anglie zaujímat v kulturně společenském i ekonomickém životě tehdejší Evropy. O autoritě Anglie pro sféru gotizující architektury se již hovořilo a psalo mnohokrát⁹⁾ a zejména je samozřejmě uznávána její priorita v oblasti přírodně krajinářských parků. Také anglický pallačianismus, jak se zdá, patřil ale k fenoménům s inspirativním nábojem, navíc naznačujícím, že tradiční metodické lešení vývoje stylu pro vysvětlení právě naznačených skutečností nevyhovuje, protože jde o jevy, překračující hranice rene-

sance, manýrismu, baroka i postbarokní architektury. V případě Kačiny ji od jejího ideového prototypu dělí téměř 200 let, což musí nutně bádatele, navykklého používat slohových nálepek, naplnit přímo hrůzou.¹⁰⁾

Inspirativnost antiky anglického zabarvení můžeme konstatovat i u jiné, nepatrně mladší stavby, která sice nedosahuje nesporného evropského významu Kačiny, ale nicméně nepochybně patřila k nejvýznamnějším alespoň v hranicích tehdejšího mocnářství. Jde o zámek, respektive vilu Kinských v Kostelci nad Orlicí (okr. Rychnov nad Kněžnou); stavbu, stejně jako řadu dalších pro tento rod, navrhl Jindřich Koch, zřejmě již v r. 1821, jak by na to ukazovaly dosud nepublikované plány,¹¹⁾ zajímavé i tím, že oproti dnešnímu kubusu představují stavbu více rozvinutou do šířky. Zdá se, že za krátkou dobu do realizace projektu v letech 1829-35 došlo k určitému posunu dobového ideálu - původní navrhované řešení, připomínající šířkovost Kačiny, bylo nahrazeno izolovaněji a intimněji cítěnou centralizující stavbou, která přidružené provozy odsunula do zcela samostatného areálu stojícího opodál a vizuálně se prakticky neuplatňujícího. Určitý posun ideálu naznačuje i dislokace vily, která v případě Kačiny byla záměrně (také v podstatě ještě barokně) umístěna na průsečík hlavních os areálu i celé okolní krajiny; v případě Kostelce je budova evidentně v duchu soudobých představ zahradních architektů umístěna do okolního parkového prostředí jakoby náhodně, nahodile, bez vazby na striktní "geometrické" souřadnice. Pohledová vazba se tu uplatňuje pouze v jediné, nicméně velmi charakteristické okolnosti - výhled ze zámku do parku je na horizontě ukončen vzdálenou zříceninou hradu Potštejna.

Anglický vzor je v případě Kostelce vlastně pravzorem, protože jeho přímou, bezprostřední inspirací byl zřejmě Erdmannsdorfův Nový zámek ve Wörlitz u Desavy,¹²⁾ tedy areál, který by snad bylo možné "básnický" opsat jako poutní místo, Mekku pevninského romantismu. Shody s wörlitzským zámekem se týkají nejen rozvrhu zahradní fasády, ale i detailů, jako je počet okenních os apod. Erdmannsdorf se ovšem, jak známo, inspiroval v Anglii jinou palladiánskou villou - Claremont Park od Henry Hollanda z let 1763-64.¹³⁾ Ani v případě Kostelce nevíme přesně, proč zde byl inspirační zdroj hledán v palladianismu anglické proveniencie, je však zajímavé vyslechnout v tomto směru hlas současníků. Ocituje např. příslušnou pasáž ze Sommerova díla *Das Königreich Böhmen* z r. 1836: "Das herrschaftliche Schloß ist ein großes und schönes in italiänischem Styl ausgeführtes und durchaus mit Luftheizung nach Meissners Methode versehenes Gebäude".¹⁴⁾ Také o povaze jiné, velmi příbuzné Kochovy stavby - vily Kinských v Praze na Petříně se hovoří obdobně (S.W. Schiesler): "...nová villa knížete Kinského v italském slohu, skýtající majestátní pohled a přenášeující jako kouzlem diváka na okamžik do krásných

italských niv", nebo Zapův výrok z r. 1835: "nádherná, v nejčistším řeckém slohu vystavěná vila čili letohrádek".¹⁵⁾ Itálie a Řecko jako synonyma antiky znamenaly pro architekta Kocha nepochybně onen ideál, o který usiloval.¹⁶⁾ Svědectví současníků je ovšem velmi zajímavé i vzhledem ke skutečnosti, že se zde vedle ideálu uměleckého objevuje i ideál "technický". Slova o Meissnerově teplovzdušném topení, které bylo mimo Kostelec zavedeno, jak víme z archívních dokladů, i v pražské vile Kinských, nás přivádějí k práci Paula Traugotta Meissnera, který byl průkopníkem nových metod vytápění a klimatizace budov.¹⁷⁾ Princip, spočívající na cirkulaci teplého vzduchu, který se ohřívá ve sklepech v topné komoře a je trubkami v síle zdiva rozváděn do jednotlivých místností, našel sice vedle bezvýhradných obdivovatelů i řadu kritiků, přinášel ovšem s sebou jednu zcela nepopíratelnou výhodu - umožňoval totiž zrušit v dispozici budovy množství obslužných, topných chodeb, chodbiček a komor, které do té doby protkávaly půdorysy zámků a nesmírně je tříštily, atomizovaly. Je pravda, že systém těchto "dégagementů" hrál velkou roli zejména ve francouzské teorii architektury 17.-18. století ve snaze dosáhnout optimálního bytového pohodlí (commodité). Je zřejmé, že trend ke zjednodušení a zpřehlednění půdorysu opět souvisí s posunem dobových ideálů "vznešené jednoduchosti" (noble simplicité), technický vynález ovšem tomuto trendu "nahrával". Z barokních tří, čtyř i vícetraktových dispozic se v případě Kochových architektur dostáváme zpět k základnímu půdorysnému útvaru - dvoutraktu. Zájem o otázky technické povahy je jakýmsi novým, specifickým ideálem 19. století, a to nejen ve smyslu progresivních technických konstrukcí, nových nebo šířeji uplatňovaných hmot - skla, litiny, betonu, asfaltu atd., ale i technického vybavení, které zahrnuje umělé osvětlení interiérů, vytápění horkým vzduchem a krátce nato i vodou a párou, klimatizací ve smyslu větrání interiérů a hygienického zázemí (v pražské vile Kinských byla od počátku i koupelna s tekoucí vodou a kotlem na ohřívání vody).¹⁸⁾

V největší teozovitosti řekněme nyní ještě něco k dobové teoretické literatuře, kterou dnes většina badatelů zahrnuje pod pojem "vitruvianismu".¹⁹⁾ Zastavíme se pouze u osoby architekta Jöndla, stavitele Kačiny, který byl ovšem zřejmě nejplodnějším autorem architektonických traktátů a učebnice "pozemního stavitelství" 1. poloviny 19. století u nás. Marie Benešová jej charakterizuje takto: "Byl teoretikem racionálního přesvědčení, které se nakonec projevilo i v jeho architektonickém zaměření. Svědčí o tom jeho kniha z l. 1828-31 Die landtwirtschaftliche Baukunst, která je sumářem zemědělských a hospodářských budov všech typů, propracovávaných v půdorysech, řezech i architektonických formách."²⁰⁾

Zájem o povznesení úrovně českého venkova je skutečně leitmotivem, červenou nití, táhnoucí se všemi Jöndlovými publikacemi. Jestliže ote-

vřeme právě zmíněnou knihu, může být náš první dojem skutečně poněkud smíšený - úvodní ilustrace z celkového počtu sedmdesáti představuje velkou stodolu s dvěma vjezdy, pak následuje menší stodola, za ní kolna, sýpka, dlouhá řada různých chlévů, stájí a koníren, vesměs, až na některé gotizující detaily, téměř "neslohové" architektury. Teprve v druhé polovině knihy se objevují i ideové, modelové příklady pro kostel, kapli, školu či zámek a také dispozice ideální vesnice. Ve svém slově ke čtenáři v učebnici, která vyšla česky v r. 1840 a pak v dalších vydáních v šedesátých letech pod názvem Poučení o stavitelství pozemním..., však zmíněnou skutečnost autor přesvědčivě vysvětluje: "Následování jiných děl, abychom se jim vyrovnali a je ještě pokud možná převýšili, jest lidem přirozeno a tak i v stavitelství se neprohřešuje; jen že se nám nedostává dobrých vzorů k následování a poznání něčeho lepšího, že nám chybí vytríbené krasochuti. Nikoliv ve velikosti a ozdobách, nýbrž v dobroměrnosti a souměrnosti, v náležitých poměrech, příjemných pravidelných tvarech a několika jednoduchých, ale příslušných ozdobách (k tomu přidáváme my: i v dobrém rozdělení) záleží zejména, pravá krása stavební, a to ne pouze u obydlí, nýbrž u všech stavení vůbec. I stodola, chlév a holubník atd. mohou krásné býti."²¹⁾ Ve vydání z r. 1840 zní příslušné pasáže poněkud jinak: "Nikdo mi nenamítá, že se prostředků a vůle k lepšímu stavění nedostává. Všude se nyní mnoho a víc než jindy, ano dosti často s velikým nákladem staví; jen že ne tak, jak by se stavěti mělo. Jediné toho příčinou jest nedostatek citu pro lepší věc a neumělost mnohých venkovských stavitelů... Takž může i stodola, sýpka, konírna, chlév, kovárna atd. ve svém způsobu krásná býti, a předce nemusí více státi, než lecjaká jiná bídná a ošklivá slátanina."²²⁾

Z těchto i mnoha dalších citátů, které nám často znějí až příliš aktuálně, např. při asociaci dnešní vesnické zástavby, by bylo možné sestavit poměrně velmi plastický obraz české architektonické estetiky minulého století. Analýza Jöndlových děl předpokládá ovšem vycházet z traktátů Vitruviových, Serliových, francouzských teoretiků 17.-18. století a samozřejmě i z Palladia, který jako jediný a pouze v jednom případě je citován,²³⁾ ačkoliv celé Jöndlovy pasáže jsou, řečeno "cum grano salis", překladem nebo parafrází zmíněných autorů. Bylo by to možné ukázat např. na základních Vitruviových kategoriích, o jejichž převedení do češtiny se s naivně sympatickou snahou pokusili Niklas se Šandou v citovaném "slovu ke čtenáři". "Dobroměrnost" (někdy je použito i výrazu krasoměrnost) není ničím jiným než Vitruviovou "eurytmií", "náležité poměry" Vitruviovo "ordinatio" atd. Není mišlím zcela od věci, že naše současná teorie architektury u vědomí toho, jak špatně se tyto termíny do češtiny překládají, je přestala prakticky používat vů-

bec.²⁴⁾ Jestliže jsem do názvu svého příspěvku dal slovo "krasostavitelství", které se ve zmíněné práci²⁵⁾ objevuje jako český protějšek německému slovu "Bau-Kunst" a latinskému "Architectura", pak jsem to rozhodně neudělal ze škodolibosti vůči zakladatelům naší moderní architektonické terminologie. Právě naopak - architektura je totiž bezpochyby tvořením krásy a lidé v minulém století to věděli lépe než my.

- 1) Srov. např. M. Tafuri, *Progetto e Utopia: Architettura e Sviluppo Capitalistico*. Bari 1973.
- 2) J. Ponten, *Architektur, die nicht gebaut wurde. I-II*, Stuttgart 1925. - *Der Traum vom Raum. Gemalte Architektur aus 7 Jahrhunderten* (kat., ed. K. Löcher). Nürnberg, Kunsthalle 13.9.-23.11.1986.
- 3) H. Bauer, *Architektur als Kunst. Von der Größe der idealistischen Architekturästhetik und ihrem Verfall*, v: *Kunstgeschichte und Kunsttheorie im 19. Jahrhundert* (hrsg. H. Bauer, L. Dittmann, F. Piel, M. Rassem, B. Rupprecht). Berlin 1963, s. 133-171.
- 4) A. und A. Schröppel, M. Einsiedler, *Des Märchenkönigs letzter Traum*, Schloß Falkenstein. Pfronten 1985.
- 5) L. Macková, *Zámek Kačina*. Praha 1956, s. 38.
- 6) J. Krčálová, *Il palladianesimo in Cecoslovacchia e l'influenza del Veneto sull'architettura ceca*, v: *Bolletino del Centro internazionale di studi di architettura Andrea Palladio VI/2*, s. 103-104. - G. Sweikhart, *Zur Wirkung Palladios in Mitteleuropa*, v: *Actes du XXIIe Congrès International d'Histoire de l'Art*. Budapest 1972, s. 682, se zabývá otázkou ideového významu sloupového portiku u Kačiny, který pokládá za přiměřený architektonický prvek zejména pro budovy muzeí, což je sice správný postřeh, ale patrně nikoliv v tomto kontextu; srov. např. Schinkelovy a Smirkeho architektury, které jsou mladší než Schurichtův projekt. - Palladio v 2. knize hovoří o "loggiích, vybíhajících jako paže před stavbu"; jeho vily Badoer, Mocenigo a Trissino, dispozičně podobné, však nemají čelní pavilóny - srov. A. Palladio, *Čtyři knihy o architektuře*. Praha 1958, s.152.
- 7) N. Pevsner, *Palladio and Europe*, v: *Venezia e l'Europa, Atti del XVIII Congresso Internazionale di Storia dell'Arte*, Venezia 1955, s. 83-84. - J. Summerson, *Architecture in Britain 1530-1830*. London 1970, s. 142. - J. Summerson, *Inigo Jones*. Harmondsworth 1983, s. 120, obr. 52, 53. - C. Malécot, *Catalogue de l'exposition Inigo Jones. Les Monuments Historiques de la France 1973*, č. 4, s. 49.

- 8) Stoke Bruerne Park je vyobrazen ve 3. svazku; informace o více než 250 Palladiových kresbách, které Jones získal v Itálii v l. 1613-14 a které pak vlastnili John Webb a Lord Burlington (dnes Royal Institute of British Architects) např. ve studii: Les dessins de Palladio. Les Monuments Historiques de la France 1975, č. 2, s. 34.
- 9) F. Windisch-Graetz, Schloß Hrádek in Böhmen, v: Historismus und Schloßbau (hrsg. R. Wagner-Rieger, W. Krause). München 1975, s. 147.
- 10) Úvahy o nadslohové povaze palladianismu, spočívající zejména na principech "sřetězení, integrace a gradace", formuloval E. Kaufmann, Architecture in the Age of Reason. New York 1968, s. 11.
- 11) Negativy těchto dnes neznámých plánů uloženy ve fototéce Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody v Praze.
- 12) N. Pevsner (cit. v pozn. 7), s. 91. - R. Alex, Schloß Wörlitz. Wörlitz 1983. Nový zámek vznikl v letech 1769-73.
- 13) R. Alex (cit. v pozn. 12), s. 7. - H.A. Tipping, C. Hussey, English Homes VI/1. London 1926, s. XXI.
- 14) J.G. Sommer, Das Königreich Böhmen IV. Prag 1836, s. 327.
- 15) Citováno podle studie: Z. Wirth, Villa a park Kinských v Praze, v: Časopis přátel starožitností českých XXII, 1914, s. 57-58.
- 16) Tyto poznámky samozřejmě nemohou vyčerpat problematiku anglického palladianismu u nás; přesto bych rád alespoň zaznamenal ještě dva příklady, z nichž první uvádí P. Zatloukal, Historismus, Architektura 2. poloviny 19. století na Moravě a ve Slezsku. Olomouc 1986, s. 12: "Josef Kornhäusel ... je zřejmě autorem i hmotově členěného Hraničního zámečku z let 1825-27, vnášejíciho i na naši půdu anglikanizující obdiv k Palladiovi." Druhým příkladem je Apollonův chrám z let 1817-19, formálně jedna z nejzajímavějších staveb valticko-lednického reálu, který je doslovnou citací pavilónu Guimard od Claude-Nicolase Ledoux, vůdčí osobnosti francouzské architektury pozdního 18. století. Také tato Ledouxova stavba, známá prostřednictvím rytiny z jeho "L'architecture", je ovšem všeobecně považována za palladiánskou, a to opět ve zprostředkování Anglie, kterou Ledoux navštívil; srov. např. M. Gallet, Palladio et l'architecture française dans la seconde moitié du XVIII siècle. Les Monuments Historiques de la France 1975, č. 2, s. 48. - Alespoň na okraj těchto úvah je třeba ještě říci, že komparatistické studium, zkoumající otázky ideových prototypů jednotlivých staveb, není nějakým frontálním útokem na odvěké hodnoty invence a originality v umění. Skutečnost, že se architekt inspiroval určitou předlohou, naprosto nemá vliv na hodnocení jeho tvůrčího výkonu a výsledku. Vždyť jak bychom pak měli hodnotit takového Schinkela, který pilně využíval např. předloh Durandových; srov. H. Schönemann, Die Lekti-

- on des Jean-Nicolas-Louis Durand und ihr Einfluß auf Schinkel, v: Schinkel-Studien (hrsg. H. Gärtner). Leipzig 1984, s. 77-90.
- 17) P.T. Meissner, Die Heizung mit erwärmter Luft durch eine neue Erfindung anwendbar gemacht ... Wien 1823 (první vydání vyšlo patrně v r. 1821 a v r. 1827 následovalo ještě třetí vydání); v části, kde hovoří o budovách, v kterých bylo již jeho zařízení instalováno, výslovně uvádí architekta Jindřicha Kocha, který prý dokonce přispěl "podstatným zlepšením" při topení v krbech k jeho systému, srov. s. 133. Zajímavá je i okolnost, že se Meissner musel bránit výtce, že je jeho dílo plagiátem práce, kterou uvádí na s. 138: Neue Methode, die Wohnzimmer im Winter ohne Öfen zu heitzen. Prag und Leipzig, bey Neureutter, 1797; o teplovzdušném topení v pražské vile Kinských srov. Z. Wirth (cit. v pozn. 15), s. 10: "...zřizuje se ve vile a zimní zahradě topení horkým vzduchem", pozn. 22: "Luftheizungsapparat zařídil strojník Tomáš Maubach, 1. srpna osazeny dvě pece".
  - 18) Z. Wirth (cit. v pozn. 15), s. 11: "...zaváděna voda do koupelny", "do koupelny dána vana a kotel na ohřívání vody". Chronologii některých stavebně technických novinek uvádějí např. H. Kürth, A. Kutschmer, Baustilfibel. Berlin 1967, s. 184.
  - 19) Např. E. Forssman, Palladios Lehrgebäude. Stockholm - Göteborg - Uppsala 1965, a d.
  - 20) M. Benešová, Česká architektura v proměnách dvou století. Praha 1984, s. 105; první vydání citované Jöndlovy práce vyšlo v Praze v r. 1826.
  - 21) J.P. Jöndlovo Poučení o stavitelství pozemním, druhé vydání dle potřeby času a pokroku vědy uspořádali a rozmnožili Josef Niklas a František Šanda; s německo-českým slovníkem stavitelského názvosloví. Praha 1865.
  - 22) Poučení o stavitelství pozemním vůbec a zvláště vzhledem na privátní a obecní stavení ... v češtině od Jana Nep. Štěpánka. Praha 1840, s. X.
  - 23) J.P. Jöndl (cit. v pozn. 21), s. 301.
  - 24) Srov. např. B. Syrový, Architektura, naučný slovník. Praha 1961; z devíti Vitruviových kategorií: "firmitas, utilitas, venustas, decore, distributio, ordinatio, dispositio, eurythmia, symmetria" jsou zde uvedeny pouze poslední tři, navíc bez vysvětlení, jak je chápe právě Vitruvius a po něm celá novověká teorie architektury.
  - 25) J.P. Jöndl (cit. v pozn. 21).